

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

АНДРІЄНКО Володимир Іванович

ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ СЛІПИХ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ САМООБСЛУГОВУВАННЮ

ІЗ.00.03 - Спеціальна педагогіка

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового
ступеня кандидата педагогічних наук

Київ - 1994

00344072 (К)

Дисертація в рукопис

Роботу виконано в Інституті дефектології АПН України.

Наукові керівники: доктор педагогічних наук, професор

МОРГУЛІС Ілля Семенович

кандидат педагогічних наук, старший

науковий співробітник

МЕРСІЯНОВА Галина Миколаївна

Офіційні опоненти: академік АПН України, доктор педагогічних наук, професор СИНЬОВ Віктор Миколайович

кандидат педагогічних наук, доцент

СВИРИДЖК Тетяна Павлівна

Провідна установа: Інститут педагогіки АПН України

Захист відбудеться " 18 " жовтня 1994 р.

на запрошенні спеціалізованої вченої ради К 01.32.02

в Українському державному педагогічному університеті

ім. М.П.Драгоманова / 252030, м.Київ, вул.Пирогова, 9 /.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Українського державного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова

Автореферат розіслано " 17 " вересня 1994 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Синьова Є.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження визначається основними завданнями спеціальної школи, спрямованими на всебічний розвиток дітей з глибокими порушеннями зору, на їх підготовку до самостійного життя і трудової діяльності.

Гуманізація і демократизація суспільства посилює увагу до проблем інвалідів, зокрема до питань їх трудової, соціальної, психологічної адаптації і реабілітації, до інтеграції в суспільне життя. У зв'язку з цим виникає потреба в пошуках дієвих засобів підвищення ефективності реабілітаційного впливу на всіх етапах навчання і виховання осіб з фізичними або психофізичними вадами розвитку - в сім'ї, дошкільних закладах, школах та в процесі професійно-технічної і вищої освіти.

Важливе місце в загальній системі роботи з інвалідами за зором посідає спеціальна школа для сліпих, котра певною мірою вирішує основні завдання реабілітації дітей даної категорії. В тифлопедагогіці визначено три етапи реабілітації, кожен з яких має свої педагогічні завдання і характерні ознаки. Такими етапами є: підготовчий, елементарний, професійно-трудоий. На підготовчому етапі здійснюється формування у незрячих психофізичної готовності до самостійної пізнавальної діяльності на основі формування компенсаційних процесів та корекції вторинних відхилень у розвитку, зумовлених зоровою недостатністю; на елементарному - формування умінь та навичок самообслуговування; на професійно-трудоому - навчання професійній майстерності.

Виходячи із змісту завдань реабілітаційних етапів, основну увагу ми приділяли саме елементарному етапу, оскільки педагогічна практика та спеціальні дослідження з проблеми самообслуговування сліпих дітей дають підстави стверджувати, що вирішення основного

завдання цього етапу здійснюється переважно у дошкільному та початковому шкільному періодах навчання. Реалізуються ці завдання в процесі трудового навчання та виховання дітей даної категорії, і є визначальними засобами компенсації сліпоті .

Враховуючи основний принцип дефектології про закономірності співвідношення спеціально організованого навчання і розвитку аномальних дітей / В.І.Бондар, Р.М.Боскіо, Т.О.Власова, Л.С.Виготський, О.П.Гозова, О.І.Д'ячков, І.Г.Бременко, В.П.Єрмаков, М.І.Земцова, С.О.Зижков, М.О.Козленко, Ю.О.Кулагін, О.Г.Литвак, В.І.Лубовський, Є.М.Марциновська, І.С.Моргуліс, Н.Г.Морозова, В.М.Синьов, Л.І.Солицева, М.Д.Ярмаченко та інші/, трудове навчання і виховання становлять систему педагогічних засобів, спрямованих на підвищення загального розвитку незрячих дітей, формування у них специфічних способів та прийомів пізнавальної і предметно-практичної діяльності. У той же час проблема самообслуговування не знайшла належного наукового обґрунтування і методичної розробки, хоча деякі її аспекти висвітлені в роботах вітчизняних і зарубіжних авторів.

Серед не достатньо досліджених аспектів навчання сліпих школярів самообслуговуванню є ті, що забезпечують формування готовності незрячої дитини до успішної інтеграції в суспільство і особливо значимі при самостійкому виконанні учнем практичних дій, спрямованих на задоволення власних соціально-детермінованих потреб.

Відповідно вищезазначеного об'єктом нашого дослідження став процес навчання самообслуговуванню учнів молодших класів шкіл сліпих. .

Предметом дослідження є засоби і прийоми підвищення ефективності навчання незрячих школярів самообслуговуванню на основі спеціально організованого навчання.

Метов дослідження - розробка комплексу педагогічних засобів та прийомів, спрямованих на вдосконалення процесу навчання сліпих молодших школярів самообслуговуванню.

Гіпотеза. У дослідженні ми виходили з припущення про те, що у навчально-виховному процесі є можливості для підвищення корекційно-виховного впливу на процес соціалізації сліпих дітей, і що однією з можливостей може бути вплив на розвиток основних структурних компонентів діяльності з самообслуговування, а саме: особистісного, пізнавального, практично-дійового, які забезпечують ефективне оволодіння даним видом діяльності, шляхом організації спеціальної предметно-практичної та ігрової діяльності школярів.

У відповідності до мети і гіпотези дослідження виділені такі завдання :

1/ визначити вихідні теоретичні положення проблеми навчання сліпих молодших школярів самообслуговуванню;

2/ вивчити педагогічну практику навчання самообслуговуванню сліпих дітей в умовах спеціальної школи-інтернату;

3/ виявити стан і особливості оволодіння самообслуговуванням учнями 1 - 4 -х класів шкіл для сліпих;

4/ розробити і експериментально перевірити ефективність комплексу педагогічних засобів навчання самообслуговуванню сліпих молодших школярів в умовах школи-інтернату.

Дослідження проводилось протягом 1990-1994 років. Ним було охоплено 108 учнів молодших класів Київської № 5, Львівської №100, Одеської № 98 шкіл-інтернатів для сліпих дітей. У дослідженні використувався особистий досвід роботи автора на посаді вихователя початкових класів Київської школи-інтернату № 5 для сліпих.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що в ньому:

- розроблена теоретична модель навчання самообслуговуванню

сліпих учнів молодших класів у школах-інтернатах, яка розглядається як взаємозалежна і взаємопов'язана система трьох компонентів діяльності: особистісного, пізнавального, практично-дійового;

- експериментально доведена можливість підвищення рівня оволодіння сліпими учнями діяльністю, пов'язаною з самообслуговуванням, шляхом використання в навчанні спеціальних засобів /іграшок-тренажерів/, з метою розвитку тих психофізичних процесів, які лежать в основі формування умінь самообслуговування;

- науково обгрунтовано рекомендації щодо підвищення ефективності навчання самообслуговуванню незрячих учнів І-4-х класів.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що в ньому:

- розкрита специфіка і структура навчання сліпих молодших школярів самообслуговуванню в умовах спеціальної школи-інтернату;

- визначено зміст навчання самообслуговуванню учнів І-4-х класів шкіл сліпих шляхом інтеграції існуючих напрямків в корекційно-виховному процесі, які пов'язані з навчанням незрячих даному виду діяльності;

- уточнені основні напрямки педагогічного впливу на мотиваційну, пізнавальну, психомоторну сфери діяльності сліпих дітей / виховання позитивного ставлення до самообслуговування; збагачення сенсорного досвіду, пов'язаного з цим видом діяльності; формування практичних вмінь та навичок, які забезпечують підвищення ефективності оволодіння самообслуговуванням/.

Практична значимість дослідження. Результати дослідження підтверджують можливість суттєвого підвищення ефективності навчання незрячих самообслуговуванню і забезпечення більш високого рівня їх підготовки на всіх етапах навчання та самостійної діяльності, а також скорочення періоду їх адаптації та інтеграції у суспільство.

Впровадження і апробація роботи. Розроблена методика навчання сліпих молодших школярів самообслуговуванню була апробована і впроваджена в практику роботи Київської і Львівської шкіл-інтернатів для сліпих дітей. Матеріали дослідження знайшли відображення у доповідях на науково-практичній конференції / Шуляй, 1992р./, першій українській конференції дефектологів / Київ, 1993р./, науково-практичному семінарі працівників шкіл для сліпих / Харків, 1993р./, науково-практичних конференціях Інституту педагогіки АПН України /1990-1993р.р./, а також використані у лекціях для вчителів та вихователів спеціальних шкіл-інтернатів України.

Автором дослідження розроблені і сконструйовані спеціальні іграшки-тренажери для розвитку сенсорно-виконавчих дій у незрячих. Вони зареєстровані в Українському фонді активізації масової творчості / УСАМТ / 22 квітня 1993 року під назвами: " Звукова ложка " /авторська довідка № 000278/, " Мелодійне поле ", "Тільки разом" /авторська довідка № 000279/.

Положення, що виносяться на захист:

- корекційно-виховний вплив здійснюється відповідними змістом, формами і методами спеціально організованого навчання, які забезпечують системність в розвитку пізнавальних та практичних дій сліпих дітей;

- вдосконалення процесу навчання самообслуговування сліпих молодших школярів здійснюється шляхом комплексного використання традиційних методів навчання незрячих предметно-практичним діям і спеціальних технічних засобів /іграшок-тренажерів/, розроблених автором дослідження.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків: 115 сторінок, списку використаної літератури: 160 найменувань, додатків. У тексті наводяться 14 таблиць, 1 малюнок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтована актуальність проблеми дослідження, визначено його об'єкт і предмет, сформульовано мету, завдання, гіпотезу; розкрито наукову новизну, практичне і теоретичне значення роботи; наведено відомості про апробацію і впровадження результатів у практику; сформульовано положення, які виносяться на захист.

У першому розділі - " Проблема самообслуговування в теорії загальної та спеціальної педагогіки і практиці " здійснено аналіз літератури, в якій розкриваються психолого-педагогічні основи навчання дітей самообслуговуванню та практики навчання сліпих молодших школярів в школах-інтернатах України.

З урахуванням домінуючого в педагогіці положення про виховне спрямування різних видів трудової діяльності учнів ряд вчених / Р.С.Буре, Л.Ю.Гордін, В.Г.Нечаєва, В.Я.Корчагіна та інші / розглядають самообслуговування як початок організації життя та діяльності учнівського колективу. У деяких дослідженнях самообслуговування трактується як одна із ланок загальної системи трудового виховання / О.С.Богданова, Л.К.Гребьонкіна, А.І.Іванова та інші/.

В літературних джерелах з проблеми трудового виховання учнів в позаручний час праця щодо самообслуговування розглядається як один із видів трудової діяльності молодших школярів, що має великий виховний потенціал.

Аналіз загальної педагогічної літератури з питань самообслуговування показує, що зміст даного виду діяльності, його організаційні форми та методи визначаються в залежності від віку вихованців. В дошкільній педагогіці самообслуговуюча праця розцінюється як робота, результати якої спрямовані на задоволення особистих потреб дитини. А вже у початковій ланці шкільного періоду навчання

така робота характеризується як один із видів суспільно корисної праці, що має колективний характер.

Спеціальна педагогіка визначає самообслуговування насамперед як засіб соціально-трудової реабілітації, що має корекційне спрямування, основні завдання якого вирішуються у процесі спеціально організованого навчання. Автори наукових розробок у галузі спеціальної педагогіки проблему соціальної та трудової реабілітації вихованців шкіл-інтернатів висвітлюють, головним чином у зв'язку з трудовим навчанням та вихованням. Так, у працях В.І.Бондаря, Л.С.Виготського, Т.О.Власової, О.М.Граборова, Г.М.Дульнева, М.І.Земцової, І.Г.Єременка, В.П.Єрмакова, М.О.Козленка, Г.М.Мерсіянової, І.С.Моргуліса, В.Г.Петрової, Б.І.Пінського, С.Я.Рубінштейн, В.М.Синьова, В.А.Феоктистової та інших наголошується, що здійснення комплексного підходу до навчання та виховання дітей - це основна умова, що може забезпечити вирішення навчальних, виховних та корекційних завдань, більш високий рівень психологічної та практичної підготовки випускників спеціальних шкіл до самостійного життя і діяльності.

У фундаментальних дослідженнях з тифлопсихології науково обґрунтовується, що сліпота призводить до появи відхилень у розвитку дітей. Зокрема, констатується зниження сенсорного досвіду, пізнавальної активності, наявність змін в емоційно-вольовій сфері. Доведено також, що сліпота, яка виникла на ранніх стадіях розвитку дитини, негативно позначається на формуванні сенсорних функцій, які забезпечують регулювання рухів. Недоліки сенсорного розвитку сліпих дітей уповільнюють формування таких важливих для предметно-практичної діяльності якостей, як точність, швидкість, координація рухів, що значно ускладнює процес оволодіння учнями трудовими вміннями та навичками.

Вивчення літератури з трудового навчання та виховання незрячих переконує, що труднощі, які виникають в учнів у процесі самообслуговування, обумовлені не тільки психофізичними особливостями дітей даної категорії, але і цілим рядом соціальних причин. Часто соціальне оточення незрячої дитини створює навколо неї атмосферу опівчуття та жалю. Це призводить до того, що у сліпих і слабозорих уже з раннього дитинства послаблюється бажання до трудової діяльності на користь інших, формується споживацьке ставлення до оточуючих.

Шкільний період навчання сліпих дітей самообслуговуванню розглядається рядом авторів у контексті проблеми трудового навчання і виховання / О.М.Жихарев, М.І.Земцова, В.П.Срмаков, В.А.Кручинін, І.С.Моргуліс, В.М.Стерніна, Л.І.Храпова та інші /. Виділяючи і вивчаючи різні аспекти діяльності сліпих молодших школярів в самообслуговування, зазначені автори наголошують на тому, що від рівня самостійності дітей даної категорії певною мірою залежить загальний рівень їх соціально-трудої реабілітації та інтеграції у суспільство. Видатний вчений у галузі тифлопедагогіки М.І.Земцова зазначає, що саме в діяльності самообслуговування починається загальний етап трудової підготовки незрячих. У своїх працях вона наголошує на тому, що незважаючи на елементарний характер трудових навичок в самообслуговування, оволодіння ними вимагає від сліпої дитини включення складних процесів аналізу і синтезу, значних фізичних зусиль. Оволодіваючи змінами та навичками самообслуговування, учні створюють основу для подальшого розвитку і опанування більш складними діями.

Розглядаючи самообслуговування як одну із ^{форм} предметно-практичної діяльності сліпих школярів, у процесі якої створюються сприятливі умови для їх підготовки до самостійного життя, І.С.Моргуліс

у своїх дослідженнях акцентує увагу на розвитку пізнавального компоненту даного виду діяльності. Вказуючи на нероздільність практичних /виконавчих/ і сенсорних дій у процесі трудової діяльності сліпих дітей, він зазначає, що в будь-якій практичній діяльності виникають ситуації, що вимагають від суб'єкта виконання сенсорних дій, які повинні бути не стихійними, а усвідомленими. В тифлопедагогічній літературі вивітлені різні аспекти проблеми навчання діяльності з самообслуговування, зокрема такі як: активне включення інтелектуальних компонентів у процес навчання даному виду діяльності; активізація мотиваційної сфери; формування виконавчих дій з урахуванням психофізичних можливостей та індивідуальних особливостей учнів. Разом з тим, виділяється значимість саме того аспекту, який був предметом дослідження окремих авторів.

Виходячи з вищевикладеного, самообслуговування розглядається нами як один із видів діяльності, як процес виконання дитиною практичних дій, спрямованих на задоволення її соціогенних потреб. Беручи до уваги загальну теорію діяльності, основні положення системного підходу до неї, а також розробки зазначених вище авторів з конкретизацією компонентів процесу оволодіння самообслуговуванням, ми представили його модель у вигляді найбільш значимих компонентів: особистісного, пізнавального, практично-дійового.

При розробці пропонованої моделі автор керувався такими міркуваннями:

- ефективність оволодіння будь-яким видом діяльності залежить від системи мотивів /мотивації/, які визначають конкретну поведінку учня його ставлення до процесу навчання. Цим пояснюється важливість особистісного компоненту;

- в основі пізнавальної діяльності незрячих має місце комбінація сенсорних та інтелектуальних дій, які взаємозалежні і взаємо-

пов'язані між собою. Виходячи з цього, ми об'єднали сенсорні та виконавчі дії у пізнавальний компонент;

- оскільки основою діяльності з самообслуговування є виконання практичних дій, особливого значення набуває практично-дійовий компонент.

У другому розділі - " Особливості оволодіння діяльністю самообслуговування сліпими молодшими школярами " викладені результати констатуючої частини дослідження.

Розглядаючи самообслуговування як складний вид діяльності, у якому задіяні перцептивні і виконавчі дії, мотиваційна сфера, ми вважали, що саме при визначенні рівня оволодіння учнями даним видом діяльності слід зосередити увагу на показниках, які відповідно до нашої моделі входять до основних структурних компонентів самообслуговування. До таких показників ми відносимо: характер спрямування реально-діючих мотивів; особливості сенсорного досвіду учнів у даній галузі; рівень знань з самообслуговування, розвиток планувальної діяльності; рівень розвитку практичних умінь та особливості виконання контролюючих дій незрячими дітьми.

Враховуючи вимоги умов життя незрячих дітей у школі-інтернаті, ми умовно виділили основні трудові дії у змісті даного виду діяльності, які задіяні при виконанні ранкового та вечірнього туалетів, застеланні ліжка, вживанні їжі.

Для одержання і аналізу матеріалів у контексті кожного із компонентів діяльності з самообслуговування / особистісного, пізнавального, практично-дійового/ були обрані показники, які визначали рівень їх розвитку. Основним показником розвитку особистісного компоненту слугував характер спрямування реально-діючих мотивів, які спонукали дітей до діяльності з самообслуговування. Розвиток пізнавального компоненту визначався знаннями у галузі са-

мообслуговування, рівнем сенсорного досвіду, який пов'язаний з даним видом діяльності; розвитком планувальної діяльності. Практично-дійовий компонент характеризувався за рівнем розвитку практичних умінь та контролюючих дій.

На основі аналізу результатів розвитку діяльності з самообслуговування за допомогою вищезазначених показників зроблена спроба визначити рівні оволодіння діяльністю з самообслуговування сліпими молодшими школярами, що брали участь у констатуючому етапі дослідження. При цьому ми враховували їх індивідуальні і типологічні особливості.

Результати дослідження показали, що високий рівень оволодіння діяльністю з самообслуговування мали 26% учнів, серед яких 82% виховувались до школи в спеціальному садку, 18% - у сім'ї. Серед цієї групи 21 відсоток становили тотоально сліпі діти, решта /79%/ - із залишками зору. Діяльність дітей з високим рівнем оволодіння самообслуговуванням характеризувалась повною самостійністю і достатньою якістю виконання основних дій. Вони виявляли точність і скоординованість рухів, добре орієнтувались в межах робочої зони. Діти з відповідальністю займались самообслуговуванням, усвідомлювали значення власної роботи, адекватно оцінювали її якість.

Середній рівень мали 47% учнів. Вони потребували певної допомоги у самообслуговуванні / попередньої підказки, словесної інструкції/, завдання виконували без зацікавлення. Самооцінка якості виконуваних завдань не завжди була адекватною, часто завищувалась. Серед цих дітей 43 відсотки виховувались у спеціальних дошкільних закладах, 19% - у звичайному масовому садку, 38% - у сім'ї. До цієї групи входили 24 відсотки тотоально сліпих дітей.

Низький рівень оволодіння діяльністю з самообслуговування спостерігався у 27% учнів. Ці діти потребували практичної допомоги дорослих, особливо складними для них були дії, пов'язані з

просторовою орієнтацією, а також дії, що вимагали певних м'язових зусиль: застібання верхнього одягу, шнурування взуття та інші. Діти байдуже ставились до роботи, не усвідомлювали її значення, неадекватно оцінювали якість. До цієї групи входили 13% відсотків дітей-вихованців спеціального дитячого садка, 28% масового і 59% дітей, що виховувались до школи у сім'ї. Серед дітей з низьким рівнем оволодіння діяльністю з самообслуговування переважно більшість (72%) окладали тотально сліпі.

Встановлено, що існуюча методика навчання самообслуговуванню не забезпечує переважній більшості учнів позитивного ставлення до даного виду діяльності, внаслідок чого вони не виявляють зацікавлення до нього і розглядають його поза контекстом важливих життєвих пріоритетів. Це призводить до пасивної позиції учнів у процесі навчання, безініціативності, механічного виконання вимог педагогів.

У процесі навчання не забезпечується належний рівень розвитку пізнавального компоненту. Діти недостатньо володіють способами і прийомами сенсорних дій, які використовуються в процесі самообслуговування та перцептивного аналізу і синтезу оприйнятих ними якостей і ознак предметів. Все це позначалося на якості їх предметних і просторових уявлень, ускладнювало використання і опору на них у процесі практичного самообслуговування. Дослідженням також було виявлено, що невисокий рівень сформованості практичних умінь пов'язаних з тим, що учням було складно оволодіти діями, які вимагають високої точності і координації рухів, належного рівня розвитку дрібної моторики, кінестезії.

Аналіз стану оволодіння діяльністю з самообслуговування молодшими сліпими школярами свідчить про недостатню ефективність існуючих форм та методів навчання даному виду діяльності. Це зу-

мовлено рядом причин, які пов'язані з особливостями розвитку в умовах зорової депривації і специфікою шкіл-інтернатів.

Дослідження показало залежність успішності оволодіння даним видом діяльності від стану сформованості в учнів трьох компонентів: особистісного, пізнавального, прагматично-дієвого. Недостатній розвиток кожного із них своєрідно позначається на всій діяльності в цілому.

У третьому розділі - " Спеціальна організація предметно-практичної та ігрової діяльності сліпих молодших школярів з самообслуговування " розкривають основні підходи та зміст методики формуючого експерименту, результати перевірки ефективності дослідження, подані методичні рекомендації щодо вдосконалення самообслуговуючої діяльності сліпих молодших школярів.

В основу змісту експериментального навчання покладені окремі розділи програми з соціально-побутового орієнтування сліпих молодших школярів та програми з трудового навчання, які стосуються індивідуального самообслуговування. Зміст навчання також визначався вимогами основних сфер життєдіяльності сліпої дитини / сім'я, школа-інтернат, оточення зрячих/, які були нами проаналізовані з позиції зазначеної проблеми. Запропонований нами комплекс виховних заходів органічно поєднувався з основними напрямками загальношкільного виховного процесу: трудове виховання, естетичне виховання, фізичне виховання.

Методика експериментального навчання передбачала комплексний навчально-виховний та корекційний вплив на учнів. Це забезпечувалось: диференціацією та індивідуалізацією навчання; вихованням позитивного ставлення до самообслуговування; розширенням та збагаченням сенсорного досвіду учнів, пов'язаного з даним видом діяльності; інтелектуалізацією процесу навчання та практичною спрямованістю.

В основу формулчного експерименту були покладені сучасні наукові досягнення загальної педагогіки та психології, спеціальні тифлологічні дослідження, пов'язані з проблемою оволодіння незрячими дітьми предметно-практичною діяльністю / Б.Г.Ананьєв, Б.О.Климов, О.М.Леонтьєв, М.Д.Левітов, М.І.Земцова, В.П.Єрмаков, І.С.Моргуліс, Т.П.Свиридов, Л.І.Солнцева та інші/. В методиці експериментального навчання умовно було виділено три етапи: організаційний або пропедевтичний, основний, заключний.

Основною метою організаційного /пропедевтичного/ етапу навчання було забезпечення загальної бази, на основі якої мали вирішуватись психолого-педагогічні завдання основного та заключного етапів, а саме створення у класі, школі атмосфери, котра стимулювала б дітей до діяльності з самообслуговування, сприяла б формуванню позитивного ставлення до неї. Це забезпечувалось за допомогою спеціальної акцентації уваги учнів на значенні самообслуговування в житті людини, а також шляхом проведення тематичних бесід, в ході яких дітям роз'яснювалось особисте, соціальне та естетичне значення основних операцій з даного виду діяльності.

Навчання планувалось таким чином, щоб заняттям з загальних тем / "Догляд за одягом та взуттям", "Культура вживання їжі" та інш./ передували такі, на яких учні детально знайомилися з предметами, що використовуються в самообслуговуванні, з різними їх видами, зовнішніми характеристиками та функціональними відмінностями / "Предмети догляду за одягом та взуттям", "Види столових предметів та правила їх використання" та інш./.

З цією метою використовувалась методика розвитку процесів чуттєвого пізнання у дітей з важкими вадами зору / В.Г.Ананьєв, Б.І.Коваленко, І.С.Моргуліс, М.І.Земцова, Л.І.Солнцева та інші/. Суть даної методики полягала в тому, що дітям пропонувались різні модифікації уже знайомих і нових предметів, що використовуються в

самообслуговуванні. Діти мали визначити характерні ознаки цих предметів, основні елементи конструкції та особливості їх застосування. Значна увага на цьому етапі навчання приділялась розвитку процесів перцепції та аперцепції, збагаченню сенсорного досвіду учнів, вихованню культури перцептивних дій.

З метою формування узагальненого образу предмету дітей вчили аналізувати його з точки зору якостей і властивостей на основі використання відчуттів різних модальностей. Приділялась також увага формуванню в учнів умінь актуалізувати свій сенсорний досвід, шляхом порівняння реальних /актуальних/ відчуттів з тими сенсорними еталонами, які були в досвіді дітей /конкретного предмета з існуючими уявленнями про предмети даного виду/.

Метою основного етапу експериментального навчання було формування в учнів практичних навичок з самообслуговування. Для цього використовувались традиційні методи навчання незрячих предметно-практичній діяльності / репродуктивні, репродуктивно-конструктивні та словесні/, а також метод тренінгу із застосуванням спеціально розроблених технічних засобів / іграшок-тренажерів /. Спочатку учнів ознайолювали з вихідними еталонами предметних дій / вірний захват предмета дії, визначення його положення у відповідності до різних площин: горизонтальної, вертикальної, фронтальної, сагітальної/. Для цього дітям пропонували дотиково обстежити зразки / еталони /, які демонстрував експериментатор. Обов'язковою умовою таких демонстрацій було словесне супроводження дій щодо самообслуговування відносно обстежуваних зразків.

Після того як діти засвоїли вихідні еталони предметних дій, їх знайомили з кінестетичними образами конкретних практичних дій. Учні пропонували дотиково прослідкувати за практичними діями, які виконував педагог / безпосередній показ /, потім вони отримували

завдання виконати ту ж саму дію при дотиковому синхронному супроводі вчителя / безпосереднє виконання /.

Враховуючи те, що основні причини, які викликають труднощі у формуванні практичних умінь з самообслуговування у незрячих дітей, зумовлені особливостями їх психофізичного розвитку / слабкість моторики, порушення координації рухів в межах робочої зони, складності бірецепції /, у процесі експериментального навчання використовувались спеціальні іграшки-тренажери, розроблені автором. Електронний принцип дії іграшок забезпечував переорієнтацію сліпих дітей з візуального контролю через слуховий на кінестетичний контроль, чим сприяв розвитку компенсаторних процесів / тренування кінестетичних відчуттів, виправлення недоліків психомоторної сфери /.

Навчальні вправи з використанням іграшки-тренажера "Звукова ложка" були спрямовані на корекцію контролюючої функції дрібної моторики рук, координацію рухів в межах горизонтальної, вертикальної, фронтальної і сагітальної площин, формування кінестетичного образу початкових трудових дій без візуального контролю. Вправи з використанням іграшки-тренажера "Мелодійне поле" передбачали розвиток координації рухів у межах робочої зони / зона активної дії рук обмежена предметом діяльності /, корекцію пам'яті та просторових уявлень. Вправами з іграшкою-тренажером "Тільки разом" стимулювались опосередковані дії, як виконавчі так і сенсорні, лівою та правою рукою /бірецепції/, необхідність виконання яких потребують всі основні операції самообслуговування.

Важливе місце у процесі експериментального навчання відводилося практичному / заключному / етапу, основною метою якого було активне включення учнів у практичну діяльність щодо самообслуговування. Це сприяло закріпленню і автоматизації уже сформованих

умінь та навичок. Для презентації досягнень сліпих молодших школярів у галузі самообслуговування, а також стимулювання їх до вдосконалення своїх досягнень проводились спеціальні конкурси, вікторини.

Ефективність експериментальної методики навчання визначалась шляхом співставлення результатів вивчення стану оволодіння рівнем діяльності з самообслуговування сліпими молодшими школярами експериментальних та контрольних класів.

Таблиця I

Рівні оволодіння діяльністю з самообслуговування
сліпими молодшими школярами

/ у % співвідношенні до загальної кількості досліджуваних /

Досліджувані	Високий		Середній		Низький	
	то-но сліпі	із зал. зору	то-но сліпі	із зал. зору	то-но сліпі	із зал. зору
Експериментальні класи	72	97	28	3	-	-
Контрольні класи	16	33	13	64	71	3

Порівняння результатів експериментальних і контрольних класів підтвердило ефективність запропонованого комплексу засобів і прийомів навчання самообслуговування, що проявилось у збільшенні кількості учнів з високим рівнем оволодіння самообслуговуванням. Їх діяльність характеризувалась наявністю усвідомлених мотивів, повною відповідністю рівня знань програмним вимогам, високим рівнем культури перцептивних дій і рівнем розвитку планувальної діяльності, сформованістю основних практичних умінь самообслуговування. Учні даної групи були повністю самостійними у самообслуговуванні.

Відсутність дітей з низьким рівнем оволодіння діяльністю з самообслуговування і зменшення їх кількості у групі з середнім рівнем свідчить про ефективність експериментального навчання. Незважаючи на певні труднощі у самообслуговуванні, діти середнього рівня добре орієнтувались у всіх основних процесах, однак середній рівень розвитку пізнавального та практично-дійового компонентів забезпечував їм лише відносну самостійність у самообслуговуванні.

Науковий аналіз матеріалів експериментального навчання дає підстави для таких висновків:

- досягнуто просування учнів експериментальних класів на більш високі рівні оволодіння діяльністю з самообслуговування завдяки здійсненню педагогічних заходів, які передбачали системний вплив на мотиваційну, когнітивну, психо моторну сфери особистості олімпі дитини;

- відбулось збагачення і засвоєння учнями необхідних знань у галузі самообслуговування; значно підвищилась культура перцептивних дій, які мають полімодальну основу сприймання і забезпечують ефективне формування уявлень про предмети та предметні дії; відмічено значне підвищення розвитку умінь планування, як основи процесуальної сторони предметно-практичної діяльності;

- спеціально організоване навчання забезпечило більш високий рівень усвідомлення сліпими молодшими школярами значення основних трудових дій з самообслуговування для їх соціально-трудової реабілітації, зацікавленості учнів у цьому виді діяльності; сприяло підвищенню рейтингу самообслуговування у загальній системі ціннісних орієнтацій дітей даної категорії;

- система вправ з іграшками-тренажерами забезпечила розвиток дрібної моторики, кінестетичних відчуттів, точності і коорди-

нації рухів, що сприяло формуванню практичних умінь з самообслуговування;

- в учнів експериментальних класів виявлено значні потенційні можливості щодо оволодіння діяльністю з самообслуговування завдяки розвитку основних компонентів даного виду діяльності.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Аналіз спеціальної педагогічної і психологічної літератури з проблеми дослідження показав, що питання початкової соціально-трудової реабілітації аномальних дітей не знайшли належного відображення в роботах вітчизняних і зарубіжних вчених, що суттєво збіднює палітру засобів корекційно-педагогічних впливів на учнів. Разом з тим у загальнопедагогічній, дефектологічній літературі є важливі положення, які були покладені нами в основу розробки теоретичних і методологічних передумов дослідження, а саме виділення у контексті діяльності з самообслуговування трьох компонентів - особистісного, пізнавального, практично-дійового, від розвитку яких залежить залежить загальний рівень оволодіння даним видом діяльності.

Дослідження здійснювалось на основі гіпотези про гармонійний розвиток основних компонентів даного виду діяльності як основної умови успішності оволодіння сліпими учнями самообслуговуванням.

Констатувачий етап дослідження дозволив виявити незадовільний рівень оволодіння сліпими молодшими школярами діяльністю пов'язаною з самообслуговуванням, його детермінованість низькими показниками стану розвитку вищезазначених компонентів, які складають структуру даного виду діяльності. Встановлено залежність рівнів оволодіння самообслуговуванням від стану розвитку визначених компонентів діяльності. Основними показниками ступенів розвинутих останніх можна вважати: ставлення учнів до діяльності з

самообслуговування; наявність необхідних знань; достатня якість розвитку процесів перцепції та аперцепції; сенсорний досвід учнів; оволодіння планувальною діяльністю; сформованість практичних умінь та навичок.

Аналіз практики педагогічного керівництва процесом навчання сліпих молодших школярів самообслуговуванню дозволив виявити ряд негативних тенденцій, стосовно загальнорозвиваючих і корекційних можливостей даного виду діяльності, а саме: нехтування співвідношенням загального і спеціального у змісті та методиці роботи, недостатнє врахування індивідуальних і вікових особливостей сліпих дітей, слабка стимуляція їх до даного виду діяльності; переважання механістичного підходу до формування основних вмінь самообслуговування.

На основі теоретичного аналізу проблеми і матеріалів констатуючої частини дослідження розроблена експериментальна методика навчання яка забезпечила:

- створення психологічної атмосфери, що спонукає незрячих молодших школярів до самообслуговування;
- посилення корекційних впливів на процес формування і збагачення чуттєвого досвіду учнів шляхом використання спеціальних засобів навчання / іграшок-тренажерів/, спрямованих на розвиток тих психофізичних процесів, які лежать в основі формування умінь з самообслуговування;
- оптимальне співвідношення теоретичних і практичних впливів, які в єдності ефективно впливають на оволодіння дітьми даної категорії діяльністю з самообслуговування;

Ефективність навчання самообслуговуванню сліпих молодших школярів значною мірою залежить від спеціальної організації навчання, що має поетапний характер. Умовно виділяється три етапи:

організаційний /пропедевтичний/, основний, заключний. На кожному з етапів забезпечується: формування в учнів позитивного ставлення до даного виду діяльності, як основні умови їх соціально-трудової реабілітації; підготовка у школярів вихідної пізнавальної позиції; розвиток змістової і процесуальної бази даного виду діяльності; корекція психофізичних відхилень у розвитку незрячих дітей, які впливають на формування практичних умінь з самообслуговування.

Проведене дослідження не претендує на повне вирішення даної проблеми. Воно дозволило накреслити окремі перспективні напрямки подальших досліджень проблеми соціально-побутової орієнтації вихованців спеціальної школи-інтернату для сліпих дітей.

Основний зміст дисертації відображений в таких публікаціях:

1. Питання організації суспільно корисної продуктивної праці в школах-інтернатах для сліпих та слабозорих дітей. / Методичні рекомендації / - К.: Республіканський будинок звукозапису і друку УТОС. - 1990. - с. 36.

2. Реабілітаційні аспекти навчання сліпих дітей. / У збірнику " Соціально-трудова реабілітація: Аналіз проблем " / - К.: Республіканський будинок звукозапису і друку УТОС. -1992.-с.57-61.

3. Учнівське трудове об'єднання " Супутник ". - Ж-л " Заклик ". - К., 1989. - с. 25-27.

4. Готувати до самостійного життя. - Ж-л " Заклик ".- К., 1992. № 12, - с. 19-21.

5. Гра у системі засобів реабілітації. - Ж-л " Заклик "-К., 1993. № 6, - с. 26-29.

6. Самообслуговування вчаться. - Ж-л " Школяр "- К., 1993. № 4, - с. 16-27.

7. Авторська довідка № 000278 від 22 квітня 1993.-К.,УФАМТ.

8. Авторська довідка № 000279 від 22 квітня 1993.-К.,УФАНТ.

9. Навчання самообслуговуванню – початковий етап соціально-трудової реабілітації сліпих молодших школярів. Тези Міжнародної науково-практичної конференції.- Шяуляй, 1993. – с. 87-88.

10. Навчання самообслуговуванню сліпих молодших школярів у процесі спеціально організованої предметно-практичної та ігрової діяльності. Книга: Ментальність, духовність, саморозвиток особистості. / Тези доповідей та матеріали Міжнародної науково-практичної конференції /- Луцьк, 1994. Частина II. Розд. 2., с. 336-338.

АННОТАЦІЯ :

Андрієнко Владимир Иванович. " Усовершенствование процесса обучения слепых младших школьников самообслуживанию." Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.03 – специальная педагогика. Институт дефектологии АПН Украины, Киев, 1994.

Защищается методика обучения самообслуживанию слепых младших школьников в условиях школы-интерната предусматривающая комплексное использование традиционных методов обучения незрячих предметно-практическим действиям и специальных технических средств / игрушек-тренажеров / разработанных автором.

Осуществлена практическая апробация и внедрение предложенных средств и приемов обучения самообслуживанию. Применение экспериментальной методики позволило существенно повысить уровень овладения слепыми младшими школьниками деятельностью по самообслуживанию.

S Y N O P S I S .

VLADIMIR IVANOVICH ANDRIENKO.

"Improvement of educational process in self-servicing studies of blind junior students."

The scientific work for receiving the cand.Sc.(Pedagogical) degree.
13.00.03 - special pedagogics. Institute of Defectology.
Ukrainian Academy of Pedagogical Science.

Kiev. 1994

This scientific work is focused on peculiarities of improvement of teaching of blind junior students' self-servicing.

The method of teaching is based on complex using traditional methods of teaching blind students practical actions.

Special technical facilities (teaching toys) were made by the author.

These methods of teaching were practically tested and inculcated in Ukrainian boarding schools for blind students.

The use of these methods helped to improve the level of self - servicing actions of blind junior students.

П'дписано до друку 15.09.1994 р.Об.1,2.Формат 60x84 1/16.
Друк офсетний.Тир.100.Зам.228.Безплатно.
ДОД УДПУ 'м. Драгоманова, Київ, Пирогова, 9.

AB 30.899

AB 30.899